

พระอรหันต์ปัญญาวิมุต ต้องอาศัยฌานสมาบัติ ในการบรรลุธรรมหรือไม่¹

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานियो

บทคัดย่อ

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้ยกประเด็นคำถามที่ว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฌานสมาบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่” โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อให้ทราบถึง หลักคำสอนในเรื่องความสัมพันธ์ของพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” และ “ฌานสมาบัติ” ในคัมภีร์ “ยุคตัน” โดยอาศัยหลักฐานคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกบาลี ผลจากการวิจัยได้คำตอบอย่างชัดเจนว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฌานสมาบัติในการบรรลุธรรม” หากแต่สมาบัตินี้อยู่ในระดับของรูปฌานเท่านั้น ไม่ถึงในระดับของอรุณฌาน สำหรับสมาบัติระดับของอรุณฌานนั้น เป็นสมาบัติที่จำเป็นสำหรับพระอรหันต์อุภโตภาควิมุต

คำสำคัญ: อุภโตภาควิมุต, ปัญญาวิมุต, เจโตวิมุตติ, ปัญญาวิมุตติ, ฌานสมาบัติ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย “Egedatsusha-wa-shizen-o-hitsuyō-to-shinai-no-ka 慧解脱者は四禪を必要としないのか (พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฌานสมาบัติหรือไม่)” (ต่อหน้าถัดไป)

Abstract:

Does One Called Paññāvimutta Need Jhāna?

by Phramaha Pongsak THANIYO

In this article, “Does one called *Paññāvimutta* need *Jhāna*?,” I have studied the relation between *paññāvimutta* and *jhāna* from the early Pāli Canon (*Nikāyas*) point of view, and I have reached to the following conclusions. This clarifies that *samādhi* was needed by *paññāvimutta*. However, *samādhi* mentioned here is only a stage of *jhāna* for the attainment of *cetovimutti*, not yet attaining the stage of *ārūpa* (*arūpa*). In short, one called *paññāvimutta* needs *jhāna*.

เชิงอรรถ 1 (ต่อ)

ไม่ต้องอาศัยฌาน 4 ในการบรรลุธรรมจริงหรือ)” ในงานประชุมสัมมนาวิชาการครั้งที่ 26 ของสมาคม Society for the Study of Pali and Buddhist Culture (*Pārigaku bukkyō bunka gakkai* パーリ学仏教文化学会) วันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2555 ณ มหาวิทยาลัย Ryukoku ประเทศญี่ปุ่น โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก สถาบันวิจัย Research Center for Buddhist Cultures in Asia (BARC) ประจำปี พ.ศ. 2555 (Phrapongsak 2012)

จุดเริ่มต้นของการแสวงหาคำตอบ

จากคำถามที่ว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุต² ต้องอาศัยฉานสมาบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่” นั้น เป็นคำถามที่เกิดขึ้นในขณะที่ผู้เขียนมีโอกาสพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะกับเพื่อนสหธรรมิกผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม รวมถึงนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหลายท่านมีความเห็นว่า “ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยฉานสมาบัติ” เพราะในเมื่อเป็นพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” ย่อมหมายถึงพระอรหันต์ผู้ซึ่งบรรลุอรหัตผลด้วย “ปัญญาวิมุตติ”³ คือหลุดพ้นด้วยปัญญาอยู่แล้ว จึงไม่ต้องอาศัย “ฉานสมาบัติ” อีก แต่หากจะกล่าวว่ามีมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยสมาธินั้น คงเป็นเพียงสมาธิในระดับเท่าที่จำเป็น คือ เป็นเพียงสมาธิชั่วขณะที่เรียกว่า “ชฌนิกสมาธิ” ก็คงจะเพียงพอ...จากที่นำเสนอมาข้างต้น ในทัศนะของท่านผู้อ่าน มีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร⁴

² มาจากคำในภาษาบาลีว่า paññāvimutta ซึ่งอาจเขียนได้ว่า “ปัญญาวิมุตต์” แต่ในที่นี้ ผู้เขียนขอใช้ว่า “ปัญญาวิมุต” โดยอนุโลมตามคำในภาษาไทยที่ปรากฏอยู่ใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525” หน้า 757

³ มาจากคำในภาษาบาลีว่า paññāvimutti

⁴ สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “วิมุตติ” ที่หมายถึงเอาสภาวะแห่งความหลุดพ้น และ “วิมุต” ที่หมายถึงเอาบุคคลผู้หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะในระดับต่าง ๆ ได้มีการนำเสนอผลงานมาตั้งแต่อดีต เช่น Funabashi (1952); De Silva (1978); Kumoi (1982); Watanabe (1982); Tamaki (1984) (1985); Hirakawa (1991); Fujita (1994) แต่เท่าที่ศึกษายังไม่พบงานวิจัยที่มุ่งเน้นเพื่อหาคำตอบในเรื่องความสัมพันธ์ของพระอรหันต์ปัญญาวิมุตกับฉานสมาบัติ “โดยที่ไม่มีการนำคัมภีร์ชั้นรองลงไปมาตีความ” ซึ่งมุ่งหมายเพื่อให้เข้าใจหลักคำสอนในคัมภีร์ “ยุคต้น”

ที่มาของปัญหา

เป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีแล้วว่า การสลัดตนให้พ้นจากกองทุกข์และกระทำพระนิพพานให้แจ้งจนกระทั่งบรรลอรหัตผลเป็นพระอรหันต์นั้น เป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธานุศาสน์ แต่ในความเหมือนกันในเรื่องของการหมดสิ้นอาสวกิเลสของพระอรหันต์นั้น กลับมีคุณสมบัติบางประการที่ต่างกันใหญ่ของพระอรหันต์

ใน SN.8.1 *Pavāraṇā*⁵ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงพระอรหันต์ไว้ 4 ประเภท ได้แก่ พระอรหันต์เทววิชชะ (tevijja) พระอรหันต์ฉฬภิญโญ (chalabhiñña) พระอรหันต์อุกโตภาควิมุต (ubhatobhāgavimutta) และพระอรหันต์ปัญญาวิมุต (paññāvimutta)⁶ เมื่อได้พิจารณาจาก “รูปศัพท์” และ “คำจำกัดความ” ในพระสุตตันตปิฎกแล้วพบว่า ในพระอรหันต์ทั้ง 4 ประเภทนี้ พระอรหันต์เทววิชชะและพระอรหันต์ฉฬภิญโญ คือ พระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชา 3 และพระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วยอภิญญา 6 แต่สำหรับพระอรหันต์อุกโตภาควิมุตและพระอรหันต์ปัญญาวิมุตนั้น เมื่อพิจารณาโดย “รูปศัพท์” แล้วคำว่า “อุกโตภาควิมุต” แปลว่า “ผู้หลุดพ้นโดยสองส่วน”⁷ ส่วน “ปัญญาวิมุต” แปลว่า “ผู้หลุดด้วยปัญญา”⁸ และนอกจากคำว่า “อุกโตภาควิมุต-ปัญญาวิมุต” ซึ่งหมายถึงเอาตัวบุคคลแล้วนั้น ยังปรากฏคำว่า

⁵ SN I: 190²¹-192⁶

⁶ Imesam hi khvāhaṃ Sāriputta pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ na kiñci garahāmi kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā | imesam pi Sāriputta pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ satṭhi bhikkhū tevijjā satṭhi bhikkhū chalabhiññā satṭhi bhikkhū ubhato bhāgavimuttā atha itare paññāvimuttā ti || (SN I: 191²⁰⁻²⁴)

ดูก่อนสารีบุตร เรา [ตถาคต] ไม่ติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของภิกษุ 500 รูปแม้เหล่านี้ ดูก่อนสารีบุตร บรรดาภิกษุ 500 รูปเหล่านี้ ภิกษุ 60 รูปเป็นเทววิชชะ ภิกษุ 60 รูปเป็นฉฬภิญโญ ภิกษุ 60 รูปเป็นอุกโตภาควิมุต ส่วนที่เหลือเป็นปัญญาวิมุต

⁷ PTSD: 154 ได้ให้ความหมายของคำว่า ubhatobhāgavimutta ไว้ว่า one who is emancipated in two ways. (ต่อหน้าถัดไป)

“เจโตวิมุตติ (cetovimutti) - ปัญญาวิมุตติ (paññāvimutti)” ที่หมายเอาสภาวะธรรมแห่งความหลุดพ้นอีกด้วย หากพิจารณาจากรูปศัพท์แล้ว “อุกโตภาควิมุต” อาจหมายเอาพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นโดย 2 ส่วน กล่าวคือ “เจโตวิมุตติ” และ “ปัญญาวิมุตติ” สำหรับ “ปัญญาวิมุต” อาจหมายเอาพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา กล่าวคือ “ปัญญาวิมุตติ” เพียงอย่างเดียวก็เป็นได้ นี่คือผลที่เกิดขึ้นจากการพิจารณาโดย “รูปศัพท์” ที่ปรากฏ และนอกจากนี้ ยังมีการกล่าวขานกันในหมู่นักปฏิบัติธรรมว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุต” นี้ คือ “พระอรหันต์สุขวิปัสสกะ” หรือพระอรหันต์ที่ไม่ต้องอาศัย “ฉานสมาบัติ” ในการบรรลุธรรม โดยอ้างถึงพระสูตรที่กล่าวถึง ผลของ “สมณะ” นำไปสู่ “เจโตวิมุตติ” และ “วิปัสสนา” นำไปสู่ “ปัญญาวิมุตติ”⁹

แต่เมื่อสืบค้นให้ลึกลงไปกลับพบว่า “คำจำกัดความ” ที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต้นตอปัญหานั้นได้ให้ความหมายของ “อุกโตภาควิมุต-ปัญญาวิมุต” ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละแห่ง เราควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้อย่างไร นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า หากพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” เป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาเพียงอย่างเดียว เหตุไฉนบริบทที่กล่าวถึง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติที่ปรากฏคู่กัน” จึงมีมาก แต่บริบทของ “ปัญญาวิมุตติที่ปรากฏโดยลำพัง” กลับแทบจะไม่ปรากฏเลย¹⁰

เชิงอรรถ 8 (ต่อ)

⁸ PTSD: 390 ได้ให้ความหมายของคำว่า paññāvimutta ไว้ว่า [one who is] freed by reason.

⁹ AN 2.3 Bāla-vagga 10 (AN I: 61⁴⁻¹⁴)

¹⁰ บริบทที่กล่าวถึง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” (สภาวะความหลุดพ้น) ในคัมภีร์พระพุทธศาสนายุคต้นอย่างพระสูตรต้นตอปัญหานั้น สามารถแบ่งออกได้ 2 รูปแบบ คือ 1. “เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติที่ปรากฏคู่กัน” เป็นบริบทที่พบมากที่สุด ซึ่งเป็นสำนวนที่มีรูปแบบคำเหมือนกัน หรือที่เรียกว่า “stock phrase” (ดูเชิงอรรถที่ 30, 31, 32) 2. “เจโตวิมุตติที่ปรากฏโดยลำพัง” เป็นบริบทที่มักจะมีวิเสสนะขยายอยู่หน้าคำว่า “เจโตวิมุตติ” เช่น อัมปมาณา- (appamāṇā-) อากิญจัญญา- (ākīñcaññā-) สัจญตา-

(ต่อหน้าถัดไป)

ซึ่งข้อสงสัยต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องทำให้เกิดความกระจ่าง และเมื่อเกิดความกระจ่างแล้ว คำตอบของคำถามที่ว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฉานสมาบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่” ก็จะปรากฏชัดออกมาในที่สุด

รูปแบบการวิจัยเชิงคัมภีร์

แต่ก่อนที่เราจะเข้าไปค้นหาคำตอบของคำถามดังกล่าว เรามาทำความรู้จักกับรูปแบบ “การวิจัยเชิงคัมภีร์” โดยสังเขปก่อน เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบว่าผู้เขียนอาศัยหลักการและรูปแบบใดในงานวิจัยชิ้นนี้

การวิจัยเชิงคัมภีร์นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

1. การวิจัยในแนวดิ่ง (vertical) คือ การวิจัยคัมภีร์ตามลำดับชั้นของการกำเนิด โดยลำดับตั้งแต่ชั้นพระไตรปิฎก ชั้นอรรถกถา ชั้นฎีกา ชั้นอนุฎีกา กล่าวคือเมื่อคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงสิ่งใดที่คนในยุคหลังทำความเข้าใจได้ยาก พระอรรถกถาจารย์จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นมาเพื่ออธิบาย คัมภีร์เหล่านี้เรียกว่า “อรรถกถา” และโดยนัยเดียวกัน “ฎีกา” ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นอรรถกถา “อนุฎีกา” ทำหน้าที่อธิบายคัมภีร์ชั้นฎีกา ซึ่งการวิจัยในแนวดิ่งนี้เป็นวิธีที่เรา

เชิงอรรถ 10 (ต่อ)

(suññatā-) อนิมิตตา- (animittā-) เป็นต้น ซึ่งเป็น “เจโตวิมุตติ” ที่ยังไม่บรรลุถึงจุดสูงสุด และเรียก “เจโตวิมุตติ” ที่บรรลุถึงจุดสูงสุดว่า “ออุปปา เจโตวิมุตติ” (akuppā cetovimutti) (SN IV: 295³²-297³²; MN I: 296²⁴-298²⁵ เป็นต้น) โดยบริบทของ “ออุปปา เจโตวิมุตติ” ที่พบมากที่สุด คือ สำนวนที่มีรูปแบบคำเหมือนกันที่กล่าวว่า ñāṇaṅca pana me dassanam udapādi akuppā me cetovumutti ayam antimā jāti natthidāni punabbhavo ti. “ญาณที่สนะเกิดขึ้นแก่เราว่า เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ย่อมไม่มี” (SN III: 29²⁹⁻³¹; SN IV: 9³⁰⁻³¹; SN V: 423⁹⁻¹¹; AN IV: 56¹⁵⁻¹⁷, 305³⁻⁵ เป็นต้น) สำหรับบริบท “ปัญญาวิมุตติที่ปรากฏโดยลำพัง” เท่าที่ได้ศึกษายังไม่พบ (Phrapongsak 2010: 14-17)

คุ้นเคยและพบเห็นได้มาก¹¹ และการวิจัยในแนวตั้งนี้ หากจะแบ่ง “ยุคของคัมภีร์” ยังสามารถแบ่งแยกย่อยลงไปได้อีกรวมทั้งหมด 6 ยุค¹² โดยมีลำดับดังต่อไปนี้

1. ยุคต้น ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก¹³ และพระวินัยปิฎก¹⁴
2. ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคอภิธรรม ได้แก่ ปฏิสัมภิทามรรค (Paṭisambhidāmagga) และนิทเทส (Niddesa)
3. ยุคอภิธรรม ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก
4. ยุครอยต่อระหว่างยุคอภิธรรมกับยุคอรรถกถา ได้แก่ เปฏุโกปเทส (Peṭakopadesa) เนตติปกรณ์ (Nettipakaraṇa) มิลินทปัญหา (Milindapañha)
5. ยุคอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา วิสุทธิมรรค (Visuddhimagga)¹⁵ และ
6. ยุคฎีกา ได้แก่ คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส

¹¹ ดูตัวอย่างของคัมภีร์ในระดับต่าง ๆ ได้จากบทนำพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹² Mizuno (1964: 17-40)

¹³ โดยหมายเอาพระสุตตันตปิฎก 4 นิกาย กล่าวคือ ทีฆนิกาย (Dīghanikāya) มัชฌิมนิกาย (Majjhimanikāya) สังยุตตนิกาย (Samyuttanikāya) อังคุตตรนิกาย (Aṅguttaranikāya) และบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย (Khuddakanikāya) เช่น สุตตนิบาต (Suttanipāta) ธรรมบท (Dhammapada) ชาดก (Jātaka) เถรคาถา (Theragāthā) เถรีคาถา (Therīgāthā) เป็นต้น ซึ่ง Thanavuddho (2003: 72-178) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับคัมภีร์ยุคต้นไว้ว่าเนื้อหาล้วนในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ล้วนเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อคราวสังคายนาครั้งแรก ยกเว้นเพียงคัมภีร์บางส่วนเท่านั้น ซึ่งได้แก่ คัมภีร์ปริวารของพระวินัยปิฎก คัมภีร์บางเล่มในขุททกนิกาย

¹⁴ เว้นคัมภีร์ปริวาร (Parivāra)

¹⁵ พระพุทธโฆสะได้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมา โดยอาศัยคัมภีร์อรรถกถาชั้นเก่าที่บันทึกด้วยภาษาสิงหล รวมถึงคัมภีร์วิมุตติมรรค (Vimuttimaggā) ในสมัยนั้น เมื่อผลงานเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์ศรีลังกาฝ่ายมหาวิหารแล้ว จากนั้นท่านจึงได้รับมอบหมายให้แปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี (Mori 1984: 92-104; Baba 2008: 14-15) ดังนั้น นักวิชาการจึงได้จัดคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในชั้นอรรถกถา

2. การวิจัยในแนวระนาบ (horizontal) คือ การวิจัยคัมภีร์โดยยึดถือเอาคัมภีร์ในระดับชั้นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อสิ่งที่เราต้องการศึกษานั้นเกิดความไม่ชัดเจนในที่แห่งหนึ่ง เราอาศัยบริบทแวดล้อมในการศึกษาเทียบเคียงกับคัมภีร์ชั้นเดียวกัน แทนที่จะหาคำตอบจากคัมภีร์ชั้นที่รองลงไป ซึ่งการวิจัยในแนวระนาบนี้ อาจกินความกว้างไปถึงการเทียบเคียงกันระหว่างนิกายด้วย กล่าวคือ หากทำการวิจัยในระดับคัมภีร์ชั้น “พระไตรปิฎก” โดยมุ่งเน้นไปที่คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เราจะพบว่า มีคัมภีร์ในชั้นนี้อยู่ 2 ฝ่ายใหญ่ ๆ คือ คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของเถรวาท และคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาท ซึ่งคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์ที่ถูกบันทึกด้วยภาษาบาลี ประกอบด้วย ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย สำหรับคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์ที่ถูกบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต แต่ที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันมีเพียงส่วนน้อย ส่วนฉบับที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์นั้นเป็นฉบับที่ถูกแปลเป็นภาษาจีนโบราณ¹⁶ ประกอบด้วย ทีรฆอาคม มัชฌมอาคม สังยุตอาคม และเอโกตตรอาคม ซึ่งนักวิชาการมักเรียกคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของเถรวาทว่า “นิกาย” (Nikāya) และเรียกคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาทว่า “อาคม” (Āgama) เพราะเหตุแห่งคำลงท้ายคัมภีร์¹⁷ และโดยนัยเดียวกันคัมภีร์พระวินัยปิฎกก็มีการศึกษาเทียบเคียงกับของนิกายอื่นที่ไม่ใช่เถรวาท

¹⁶ เมื่อกล่าวมาถึงตรงนี้ท่านผู้อ่านพึงอย่าสับสนกับคำว่า “คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาท” นั้น หมายถึงคัมภีร์ของฝ่าย “มหายาน” เพราะตามประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานนั้นกำเนิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 6 (คริสตศตวรรษที่ 1) นั้นหมายความว่า คัมภีร์ของฝ่ายมหายานเกิดขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพานกว่า 500-600 ปี ซึ่งเป็นไปไม่ได้ว่าจะจะเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นในยุคเดียวกับคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของเถรวาท ดังนั้นคำว่า “คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาท” ในที่นี้จึงหมายถึงคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของฝ่ายหินยานนิกายอื่นในยุคที่มีการแบ่งนิกายออกเป็น 18-20 นิกายที่นอกเหนือจากเถรวาท ซึ่งเกิดในช่วงตั้งแต่ราว 100 ปีหลังพุทธกาลเป็นต้นมา

(ต่อหน้าถัดไป)

เช่นเดียวกัน ซึ่งคัมภีร์พระวินัยปิฎกของนิกายอื่นที่หลงเหลือมาถึงปัจจุบันมีอยู่ถึง 5 ฉบับ¹⁸ รูปแบบการศึกษาคัมภีร์ในขั้นนี้จะนำไปสู่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคต้นได้¹⁹ นี้เรียกว่า การวิจัยในแนวระนาบ

การวิจัยทั้ง 2 รูปแบบนี้ ได้ให้ผลลัพธ์ที่ตอบโจทย์ที่กันคนละด้าน กล่าวคือ การวิจัยในแนวตั้งให้ผลลัพธ์ในเชิง “วิวัฒนาการของหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา” และการวิจัยในแนวระนาบให้ผลลัพธ์ในเชิง “หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคต้น ๆ” ซึ่งการวิจัยทั้ง 2 รูปแบบนั้นต่างมีความสำคัญ ขึ้นกับผู้วิจัยว่ามีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเป็นไปในรูปแบบหรือทิศทางใด

17 ตารางเปรียบเทียบคัมภีร์พระสูตรต้นตปิฎกของเถรวาทและของนิกายอื่น ๆ

พระสูตรต้นตปิฎกเถรวาท	พระสูตรต้นตปิฎกนิกายอื่น ๆ
ทีมนิกาย (<i>Dīghanikāya</i>)	ทีรฆอาคม (<i>Dirgha-āgama</i>) 長阿含經
มัชฌิมนิกาย (<i>Majjhimanikāya</i>)	มัธยมอาคม (<i>Madhyama-āgama</i>) 中阿含經
สังยุตตนิกาย (<i>Samyuttanikāya</i>)	สังยุกตอาคม (<i>Samyukta-āgama</i>) 雜阿含經*
อังคุตตรนิกาย (<i>Aṅguttaranikāya</i>)	เอโกตตรอาคม (<i>Ekottara-āgama</i>) 增壹阿含經
ขุททกนิกาย (<i>Khuddakanikāya</i>)	

* สำหรับ “สังยุกตอาคม” นอกจาก 雜阿含經 ยังมีการแปลอีกสำนวนหนึ่ง คือ 別譯雜阿含經

18 ตารางเปรียบเทียบคัมภีร์พระวินัยปิฎกทั้ง 6 ฉบับ

นิกาย	พระวินัยปิฎก	จำนวนสิกขาบท
เถรวาท	<i>Theravāda Vinaya</i>	227 สิกขาบท
มหาสังฆิกะ	<i>Mahāsāṃghika Vinaya</i> (摩訶僧祇律)	218 สิกขาบท
สรวาสติวาท	<i>Sarvāstivāda Vinaya</i> (十誦律)	257 สิกขาบท
มที่คาสกะ	<i>Mahīśāsaka Vinaya</i> (五分律)	251 สิกขาบท
ธรรมคุปตกะ	<i>Dharmaguptaka Vinaya</i> (四分律)	250 สิกขาบท
มูลสรวาสติวาท	<i>Mūlasarvāstivāda Vinaya</i> (根本說一切有部)	249 สิกขาบท

19 ในการวิจัยเชิงคัมภีร์เพื่อสืบค้นถึงหลักคำสอนพระพุทธศาสนาในยุคต้น นักวิชาการจะใช้วิธีการสืบค้นโดยการเปรียบเทียบคัมภีร์ทั้ง 2 ฝ่าย ดังที่ปรากฏในเชิงอรรถที่ 17 และ 18

สำหรับประเด็นของคำถามที่ว่า “พระอรหันต์บัญญัติต้องอาศัยฉานสมาบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่” นั้น ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อให้ทราบถึงหลักคำสอนในเรื่องความสัมพันธ์ของพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” และ “ฉานสมาบัติ” โดยมีแนวทางในการวิจัย ดังนี้

1. เริ่มต้นที่คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของเถรวาท (Nikāya) ซึ่งจากการศึกษาในจุดนี้จะทำให้ทราบถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคต้น และหากจะกล่าวละเอียดลงไปคือ ทำให้เราได้ทราบถึงทัศนะในเรื่องดังกล่าวของเถรวาทยุคต้น นี่เป็น “การวิจัยในแนวระนาบ”

2. จากนั้นจะขยายขอบเขตการวิจัยออกไปถึงคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาท (Āgama) ทำให้ทราบถึงทัศนะในเรื่องดังกล่าวของนิกายอื่น ๆ ในยุค 18-20 นิกาย²⁰ และเมื่อนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับผลวิจัยในข้อที่ 1 อาจทำให้เราได้ทราบถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในยุคต้น นี่เป็น “การวิจัยในแนวระนาบ” เช่นเดียวกัน

3. ศึกษาถึงคัมภีร์ชั้นรองลงไป กล่าวคือ คัมภีร์ตั้งแต่ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคอภิธรรม, ยุคอภิธรรมลงไปถึงยุคอรธกถา แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับผลวิจัยในข้อที่ 1 และข้อที่ 2 ที่ผ่านมา ซึ่งการศึกษาลักษณะนี้จะทำให้เราทราบถึงวิวัฒนาการของหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา นี่เป็น “การวิจัยในแนวตั้ง”

สำหรับบทความ “พระอรหันต์บัญญัติต้องอาศัยฉานสมาบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่” นั้น ผู้เขียนขอเริ่มต้นที่หัวข้อที่ 1 คือ คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของเถรวาท (Nikāya) ก่อน สำหรับหัวข้อที่ 2 และ 3 นั้น ผู้เขียนขอเสนอในโอกาสต่อไป ดังนั้นคัมภีร์ที่จะนำมาอ้างอิงหรือกล่าวถึงจะมีเพียงคัมภีร์ “ยุคต้น” หรือพระ

²⁰ ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับฝ่ายหินยาน 18-20 นิกายได้ในบทความเรื่อง “เถรวาทกับหินยานต่างกันอย่างไร” ของ ดร.บรรเจิด ชาลิตเรืองฤทธิ์ ในวารสารฉบับนี้

สุดตันตปิฎกบาลีเท่านั้น โดยไม่มีการนำคัมภีร์ชั้นรองลงไปมาอ้างอิงเพื่อค้นหาคำตอบ หากจะมีก็เป็นเพียงการกล่าวถึงเพื่อให้เห็นว่า สิ่งที่กำลังกล่าวอยู่นี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์ “ยุคต้น” และสำหรับพระไตรปิฎกบาลีที่ใช้ในการอ้างอิง ผู้เขียนใช้ฉบับของสมาคม บาลีปกรณ์ (Pali Text Society: PTS) ที่บันทึกด้วยอักษรโรมัน

ความเหมือนและความแตกต่างของพระอรหันต์

“อุกโตภาควิมุต” และ “ปัญญาวิมุต”

ในพระสูตรตันตปิฎก MN 70 *Kīṭāgiri-sutta*²¹ มีการกล่าวถึงพระอริยบุคคล 7 จำพวก²² ซึ่งในจำนวนนั้นมีพระอรหันต์อยู่ 2 ประเภท คือ พระอรหันต์ “อุกโตภาควิมุต” และ “ปัญญาวิมุต” โดยมีการอธิบายถึงลักษณะของอรหันต์ทั้ง 2 ประเภทไว้ใจความดังต่อไปนี้

Katamo ca bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto: Idha bhikkhave ekacco puggalo ye te santā vimokhā atikkamma rūpe āruppā te kāyena phassitvā viharati, paññāya c’ assa disvā āsavā parikkhīṇā honti.

²¹ MN I: 473⁷-481¹¹

²² ในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกมีการกล่าวถึงพระอริยบุคคลไว้ใน 2 ลักษณะ คือ “อริยบุคคล 7 จำพวก” ได้แก่ 1. อุกโตภาควิมุต 2. ปัญญาวิมุต 3. กายสักขี 4. ทิฏฐิปปัตตะ 5. สัทธาวิมุต 6. รัจฉานุสारी 7. สัทธานุสारी (DN III: 105²⁵⁻³⁰, 253²⁷-254²; MN I: 439²⁵-440² เป็นต้น) และ “อริยบุคคล 8 จำพวก” ได้แก่ 1. โสดาบัน 2. ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล 3. สกทาคามี 4. ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล 5. อนาคามี 6. ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล 7. อรหันต์ 8. ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล (DN III: 255³⁻⁶ เป็นต้น)

Katamo ca bhikkhave puggalo paññāvimutto: Idha bhikkhave ekacco puggalo ye te santā vimokhā atikkamma rūpe āruppā te na kāyena phassitvā viharati, paññāya c’ assa disvā āsavā parikkhīṇā honti. (MN I: 477²⁵⁻³⁶)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุต เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนใน[โลก]นี้ ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ อันก้าวล่วงรูป[ฌาน] สู่รูป[ฌาน]ทั้งหลายด้วยกายอยู่ และอาสวะทั้งหลายของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุต เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนใน[โลก]นี้ ไม่ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ อันก้าวล่วงรูป[ฌาน] สู่รูป[ฌาน]ทั้งหลายด้วยกายอยู่ และอาสวะทั้งหลายของผู้นั้นสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา

ใจความในพระสูตรนี้กล่าวถึงความเหมือนกันของ “อุภโตภาควิมุต” และ “ปัญญาวิมุต” ตรงที่ “อาสวะทั้งหลายของผู้นั้นสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา” กล่าวคือ เป็นพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสทั้งคู่ สำหรับส่วนที่มีความแตกต่างกันคือ พระอรหันต์ “อุภโตภาควิมุต” นั้น “ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ อันก้าวล่วงรูปฌานสู่รูปฌานทั้งหลาย” แต่พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” ไม่ได้คุณสมบัติข้อนี้ ดังนั้นสำหรับพระอรหันต์ “อุภโตภาควิมุต” เป็นผู้ที่เข้าถึงสมบัติชั้น “อรุปฌาน”²³ อย่างไม่ต้องสงสัย และเช่นกันพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” เป็นผู้ที่ไม่ได้เข้าถึง “อรุปฌาน” อย่างแน่นอน แต่ทว่าจากข้อความในพระสูตรข้างต้น อาจตีความได้ถึง 2 รูปแบบ คือ 1. พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” ไม่ได้เข้าถึง “รูปฌาน” ในระดับใดเลย หรือ 2. แม้ไม่ได้เข้าถึงในระดับ

²³ บางแห่งใช้ว่า āruppa (MN I: 477³⁵ เป็นต้น) บางแห่งใช้ว่า arūpa (DN III: 224¹⁰, 240²² เป็นต้น)

“อรุปรมาณ” แต่ได้เข้าถึง “รูปมาณ”

	รูปมาณ	อรุปรมาณ
พระอรหันต์ “อุกโกโตภาควิมุต”	○	○
พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต”	?	X

นอกจากพระสูตรดังกล่าวแล้ว DN 15 *Mahāniddāna-suttanta*²⁴ ยังได้กล่าวถึงความแตกต่างของพระอรหันต์ “อุกโกโตภาควิมุต” และ “ปัญญาวิมุต” ไว้ดังนี้

Yato kho Ānanda bhikkhu imāsañ ca sattannaṃ viññāṇaṭṭhitīnaṃ imesañ ca dvinnaṃ āyatanānaṃ samudayañ ca atthaṅgamañ ca assādañ ca ādīnavañ ca nissaraṇañ ca yathābhūtaṃ veditvā anupādā vimutto hoti, ayaṃ vuccati Ānanda bhikkhu paññā-vimutto.

Yato kho Ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokhe anulomam pi samāpajjati, paṭilomam pi samāpajjati, anuloma-paṭilomam pi samāpajjati, yatth’ icchakaṃ yad icchakaṃ yāvad icchakaṃ samāpajjati pi vuṭṭhāti pi, āsavānañ ca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññā-vimuttiṃ diṭṭhe va dhamme sayamañ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, ayaṃ vuccati Ānanda bhikkhu ubhato-bhāga-vimutto, imāya ca Ānanda ubhato-bhāga-vimuttiyā aññā ubhato-bhāga-vimutti uttaritarā vā paṇītatarā vā n’ atthīti. (DN II: 70²³-71²⁷)

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุผู้รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายสลัดออกจากวิญญาณลลิตี 7 และอายตนะ 2 นี้ตามความเป็นจริง ย่อมหลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่น ดูก่อนอานนท์ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้เป็นปัญญาวิมุต

²⁴ DN II: 55¹-71³⁰

ดูก่อนอาานนท์ ภิกษุผู้เข้าวิโมกข์ 8 ประการนี้ โดยอนุโลมบ้าง โดย ปฏิโลมบ้าง ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าหรือออกได้ตามโอกาสที่ต้องการ ตามชนิดสมบัติที่ต้องการ และตามระยะเวลาที่ต้องการ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ดูก่อนอาานนท์ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้เป็นอุกโตภาควิมุต ดูก่อนอาานนท์ อุกโตภาควิมุตตಿಯอื่นที่ดีกว่าหรือประณีตกว่าอุกโตภาควิมุตตಿಯนี้ ไม่มี

ในที่นี้ พระอรหันต์ “อุกโตภาควิมุต” เป็นผู้ที่เข้าถึง “วิโมกข์ 8” และทำให้แจ้ง “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” ซึ่งเนื้อหาของ “วิโมกข์ 8” ทั้งในพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น ๆ นั่นคือ “สมบัติในขั้นรูปฌานและอรุปรฌาน” รวมถึง “สัญญาเวทิตนโรธ-สมบัติ” นั่นเอง²⁵ และ “อุกโตภาควิมุต” ในพระสูตรนี้ ยังหมายถึงผู้ที่ถึงพร้อมด้วย “เจโตวิมุตติ” และ “ปัญญาวิมุตติ” อีกด้วย แต่สำหรับพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” นั้น

²⁵ วิโมกข์ 8 (attha vimokhā) ได้แก่ 1. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (rūpi rūpāni passati) 2. ผู้มีอรุปรสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (ajjhataṃ arūpa-saññī eko bahiddhā rūpāni passati) 3. ผู้น้อมใจดังไปว่า “งาม” (“subhan” t’ eva adhimutto hoti) 4. ผู้ล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง ผู้ดับปฏิขันธ์สัญญา ผู้ไม่ใส่ใจนันทตสัญญา เข้าถึงอากาศานัญญาจายตนะ โดยมนสิการว่า “อากาศาที่สุตมิได้” (sabbaso rūpa-saññānaṃ samatikkamā, paṭigha-saññānaṃ atthagamā, nānatta-saññānaṃ amanasikārā “ananto ākāso” ti ākāśānañcāyatanam upasampajja viharati) 5. ผู้ล่วงเสียซึ่งอากาศานัญญาจายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญญาจายตนะ โดยมนสิการว่า “วิญญาณหาที่สุตมิได้” (sabbaso ākāśānañcāyatanam samatikkamma “anantaṃ viññānañ” ti viññānañcāyatanam upasampajja viharati) 6. ผู้ล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญญาจายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงอากิญจัญญาจายตนะ โดยมนสิการว่า “ไม่มีอะไรเลย” (sabbaso viññānañcāyatanam samatikkamma “n’ atthi kiñcīti” ākiñcaññāyatanam upasampajja viharati) 7. ผู้ล่วงเสียซึ่งอากิญจัญญาจายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาจายตนะอยู่ (sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññī-nāsaññāyatanam (ต่อหน้าถัดไป)

ในพระสูตรนี้กล่าวว่า เป็นผู้ “รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายสลัดออก จากวิญญาณฐิติ 7²⁶ และอายตนะ 2²⁷ นี้ตามความเป็นจริง” แต่ไม่ได้เอ่ยถึงว่า “เป็นผู้ที่ได้เจโตวิมุตติและ/ หรือปัญญาวิมุตติหรือไม่”

เชิงอรรถ 25 (ต่อ)

upasampajja viharati) 8. ผู้ล่วงเสียซึ่งเนวสัจญานาสัจญายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัจญาเวทียตนิโรธอยู่ (sabbaso nevasaññā-nāsaññāyatanam samatikkamma saññā-vedayita-nirodham upasampajja viharati) (DN II: 70²⁸-71¹⁷, 111³³-112²⁰; DN III: 261³⁴-262¹⁵; AN IV: 306¹¹⁻³¹ เป็นต้น)

²⁶ วิญญาณฐิติ 7 (satta viññāṇatthitīyo) ได้แก่ 1. สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกายต่างกัน มี สัจญาต่างกัน กล่าวคือ มนุษย์ เทพบางเหล่า วินิปาติกะบางเหล่า (santā sattā nānatta-kāyā nānatta-saññino, seyyathā pi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā) 2. สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัจญาอย่างเดียวกัน กล่าวคือ เหล่าเทพจำพวกพรหม ผู้เกิดในภูมิของปฐมฌาน (santā sattā nānatta-kāyā ekatta-saññino, seyyathā pi devā brahma-kāyikā pathamābhinnibbattā) 3. สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัจญาต่างกัน กล่าวคือ เหล่าเทพชั้นอภัสสระ (santā sattā ekatta-kāyā nānatta-saññino, seyyathā pi devā ābhassarā) 4. สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัจญาอย่างเดียวกัน เช่น เหล่าเทพชั้นสุภกิณหะ (santā sattā ekatta-kāyā ekatta-saññino, seyyathā pi devā subhakiṇhā) 5. สัตว์ทั้งหลาย ผู้ล่วงเสียซึ่งรูปสัจญาโดยประการทั้งปวง ผู้ดับปฏิขสัจญา ผู้ไม่ใส่ใจ นานัตตสัจญา เข้าถึงอากาศานัญจายตนะ โดยมนสิการว่า “อากาศหาที่ สุดมิได้” (santā sattā sabbaso rūpa-saññānaṃ samatikkamā, paṭigha-saññānaṃ atthagamā, nānatta-saññānaṃ amanasikārā, “anato ākāso ti” ākāśānañcāyatanūpagā) 6. สัตว์ทั้งหลาย ผู้ล่วงเสียซึ่งอากาศานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า “วิญญาณหาที่ สุดมิได้” (santā sattā sabbaso ākāśānañcāyatanam samatikkamma “anantaṃ viññāṇān ti” viññāṇañcāyatanūpagā) 7. สัตว์ทั้งหลาย ผู้ล่วงเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงอากิณัญจายตนะ โดยมนสิการว่า “ไม่มีอะไรเลย” (santā sattā sabbaso viññāṇañcāyatanam samatikkamma “n’ atthi kiñcīti” ākiñcaññāyatanūpagā) (DN II: 68²⁵-69²⁰; DN III: 253⁹⁻²⁶; AN IV: 39¹⁶-40²⁰ เป็นต้น)

²⁷ อายตนะ 2 (dve āyatanāni) ได้แก่ 1. อายตนะของสัตว์ผู้ไม่มีสัจญา (asaññāsattāyatanam) 2. อายตนะของสัตว์ผู้ที่มีสัจญาก็มิใช่ ไม่มีสัจญาก็มิใช่ (nevasaññānāsaññāyatanam) (DN II: 69²¹⁻²² เป็นต้น)

ใน SN 12.70 *Susīmo*²⁸ ท่านสุสิมะได้ถามปัญหาในเรื่องของการเข้าถึง “อภิญญา 5” และ “สันตวิโมกข์” กับพระภิกษุผู้ซึ่งประกาศตนว่าเป็นอรหันต์ แต่พระภิกษุเหล่านั้นได้ปฏิเสธการได้คุณวิเศษทั้งหลายเหล่านั้น พร้อมทั้งกล่าวว่า “ดูก่อนสุสิมะผู้อาวุโส พวกเราเป็นปัญญาวิมุต” (*paññāvimuttā kho mayam āvuso susīmo*) จากคำตอบที่ได้มานี้ ทำให้ท่านสุสิมะเกิดความกังขาในการบรรลุธรรมของพระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น จึงได้นำความกังขานี้ไปกราบทูลต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงกล่าวรับรองอรรถผลของพระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น

จากสิ่งที่ปรากฏในข้างต้นทำให้เราเห็นว่า

1. พระอรหันต์ “อุกโตภาควิมุต” เป็นผู้เข้าถึง “สันตวิโมกข์” และ “วิโมกข์ 8” ซึ่ง “สันตวิโมกข์” เป็นระดับของสมาบัติที่ก้าวล่วงรูปฌานเข้าถึง “อรูปฌาน” สำหรับ “วิโมกข์ 8” เป็นระดับของสมาบัติที่มีขีดขั้นสูงสุดที่ “สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ” ซึ่งก้าวล่วง “รูปฌาน” และ “อรูปฌาน” และเมื่อกล่าวถึงสภาวะความหลุดพ้น พระอรหันต์ “อุกโตภาควิมุต” เป็นผู้ซึ่งพร้อมทั้ง “เจโตวิมุตติ” และ “ปัญญาวิมุตติ” ครบถ้วนทั้ง 2 ประการ

2. ส่วนพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” เป็นผู้ที่ไม่ได้เข้าถึงทั้ง “สันตวิโมกข์” และ “วิโมกข์ 8” รวมถึง “อภิญญา 5” แต่ทว่าตรงนี้มีจุดที่ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ คือ “สันตวิโมกข์” และ “วิโมกข์ 8” หมายถึงสมาบัติในขั้น “อรูปฌาน” ซึ่งอาจนับรวมถึง “สัญญาเวทิตนโรธสมาบัติ” นั้นหมายความว่าอาจตีความได้ถึง 2 รูปแบบ คือ 1. ไม่ได้เข้าถึงโดยประการทั้งปวง คือ ไม่ได้ทั้ง “รูปฌาน” ด้วย 2. แม้จะไม่ได้เข้าถึงในระดับ “อรูปฌาน” แต่ได้เข้าถึง “รูปฌาน” ตรงนี้ยังเป็นสิ่งที่ยังไม่ชัดเจน และเมื่อกล่าวถึงสภาวะความหลุดพ้น พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” เป็นผู้ซึ่งพร้อมด้วย “เจโตวิมุตติ” และ/ หรือ “ปัญญาวิมุตติ” หรือไม่นั้น ก็ยังไม่ได้มีการกล่าวอย่างชัดเจน แต่หากจะกล่าวว่าเป็นผู้ที่ไม่ถึงพร้อมด้วย

²⁸ SN II: 119¹⁶-128²⁶

ปัญญาวิมุตติ” เสียแล้ว ดูจะกระไรอยู่ แต่มีประเด็นที่ต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ คือ ได้เข้าถึง “เจโตวิมุตติ” หรือไม่ เพราะเนื่องด้วยใจความใน AN 2.3 *Bāla-vagga* 10 ที่ว่า

Dve 'me bhikkhave dhammā vijjābhāgiyā.

Katame dve?

Samatho ca vipassanā ca. Samatho ca bhikkhave bhāvito kam attham anubhoti? Cittaṃ bhāvīyati. Cittaṃ bhāvitaṃ kaṃ attham anubhoti? Yo rāgo so pahīyati.

Vipassanā bhikkhave bhāvitā kam attham anubhoti? Paññā bhāvīyati. Paññā bhāvitā kam attham anubhoti? Yā avijjā sā pahīyati: rāgupakkiliṭṭhaṃ vā bhikkhave cittaṃ na vimuccati avijjupakkiliṭṭhā vā paññā na bhāvīyati. Imā kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti avijjāvirāgā paññāvimuttī ti. (AN I: 61⁴⁻¹⁴)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 2 ประการนี้เป็นไปในฝ่ายวิชชา

[ธรรม] 2 ประการ มีอะไรบ้าง

สมถะและวิปัสสนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมถะ [อันบุคคล]เจริญแล้ว ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อะไร? ย่อมให้จิตเจริญ จิตที่เจริญแล้วย่อมให้สำเร็จประโยชน์อะไร? ย่อมละราคะได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิปัสสนา [อันบุคคล]เจริญแล้วย่อมให้สำเร็จประโยชน์อะไร? ย่อมให้ปัญญาเจริญ ปัญญาที่เจริญแล้วย่อมให้สำเร็จประโยชน์อะไร? ย่อมละอวิชชาได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตที่เศร้าหมองด้วยราคะ ย่อมไม่หลุดพ้น ปัญญาที่เศร้าหมองด้วยอวิชชา ย่อมไม่เจริญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะล้ารอกโรคะจึงมีเจโตวิมุตติ เพราะล้ารอกอวิชชา จึงมีปัญญาวิมุตติ

กล่าวคือ “สมณะ”²⁹ เป็นเครื่องยัง “เจโตวิมุตติ” ให้บังเกิดขึ้น และ “วิปัสสนา” เป็นเครื่องยัง “ปัญญาวิมุตติ” ให้บังเกิดขึ้น หากเราสามารถพิสูจน์ได้ว่า “พระอรหันต์ ปัญญาวิมุตเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยเจโตวิมุตติด้วยหรือไม่” แล้ว ในประเด็นนี้จะนำไปสู่คำตอบของคำถามที่ว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฉานสมบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่”

	รูปฉาน	อรุรูปฉาน	เจโตวิมุตติ	ปัญญาวิมุตติ
พระอรหันต์ “อุภาโตภาควิมุต”	○	○	○	○
พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต”	?	X	?	○

²⁹ คำว่า “สมณะ” นี้ในคัมภีร์ “ยุดตัน” ไม่ได้ให้ความหมายหรือคำจำกัดความเอาไว้แต่อย่างใด ทว่าคำว่า “สมณะ” นี้ เริ่มถูกให้ความหมายหรือคำจำกัดความใน “ยุดรอยต่อระหว่าง ยุดตันกับยุดอภิธรรม” ที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ความตั้งมั่น” (ekaggatā; Paṭis I: 97³³-98⁵; Paṭis II: 172⁴⁻¹⁰, 176³⁰⁻³¹) “ความไม่ซัดส่าย” (avikkhepa; Paṭis I: 16⁴, 21³¹⁻³², 74²⁷⁻²⁸; Paṭis II: 85⁷, 90³², 119¹⁴, 143¹²⁻¹³, 161²⁴⁻²⁶) และ “ยุดอภิธรรม” ที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกชั้นมสังคณีนว่า “สัมมาสมาธิ” (sammāsamādhī: Dhs 1355) (Phrapongsak 2009: 52) แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า เราไม่อาจที่จะทราบความหมายหรือคำจำกัดความของ “สมณะ” เพราะเมื่อสืบค้นจากบริบทแล้วทำให้ทราบว่า “สมณะ” นี้คือ “อธิจิตตสิกขา” (adhicittasikkhā) (Mori 1995: 644) และเมื่อกล่าวถึง “อธิจิตตสิกขา” นี้ ได้มีการอธิบายถึง “ฉาน 4” ด้วยใจความใน AN 3.9 *Samāṇa-vagga* 88 ที่ว่า

Katamā ca bhikkhave adhicittasikkhā?

Idha bhikkhave bhikkhu vivicc’ eva kāmehi ...pe... catutthajhānaṃ* upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati bhikkhave adhicittasikkhā. (AN I: 235²¹⁻²⁴)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน [พระธรรมวินัย] นี้สังต์จากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุจตุตถฉาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อธิจิตตสิกขา (* แก่ไขจาก catutthā- เป็น catuttha-)

ความสัมพันธ์ของ “อุกโตภาควิมุต-ปัญญาวิมุต” กับ “เจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ”

ในบริบทที่ “เจโตวิมุตติ” มาคู่กับ “ปัญญาวิมุตติ” เป็นบริบทที่ปรากฏมากที่สุด ซึ่งเป็นสำนวนที่มีรูปแบบคำเหมือนกัน หรือที่เรียกว่า “stock phrase” มีใจความดังต่อไปนี้

āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭhe
va dhamme sayaṃ abhiññāya sacchikatvā upasampajja viharati.³⁰

ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

สำนวนนี้มักจะปรากฏอยู่ใน “อัสวัคชยญาณ” ซึ่งเป็นญาณสุดท้ายของ
“วิชา 3”³¹ และ “อภิญญา 6”³² สำหรับในขั้นตอนของ “อัสวัคชยญาณ” นี้มีอีก
สำนวนหนึ่งที่ปรากฏอยู่ และเพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดของ “เจโตวิมุตติ-ปัญญา-
วิมุตติ” เราจะมาดูในสำนวนที่ปรากฏอยู่นั้น

³⁰ DN I: 156²⁴⁻²⁶, 167²⁰⁻²²; DN II: 92¹²⁻¹⁴, 251²⁶⁻²⁵²¹; DN III: 78²⁴⁻²⁶, 102¹⁵⁻¹⁷, 108¹⁶⁻¹⁸; MN I: 35³⁶⁻³⁶¹, 74¹⁻³; MN II: 22²⁻⁴; SN II: 214¹⁹⁻²¹, 222⁶⁻⁸; SN V: 203¹¹⁻¹³, 220¹⁷⁻¹⁹; AN I: 107¹²⁻¹⁴, 220¹⁵⁻¹⁷; AN II: 6¹⁻³, 146²⁻⁴; AN III: 131¹³⁻¹⁵, 301⁶⁻⁸; AN IV: 13⁴⁻⁶, 400⁹⁻¹¹; AN V: 10¹⁹⁻²¹, 340²⁴⁻²⁶ เป็นต้น

³¹ MN I: 71¹⁰⁻¹², 358²²⁻²⁴, 367¹⁹⁻²¹, 482³⁴⁻³⁶; SN V: 305²³⁻³⁰⁶²; AN IV: 141¹³⁻¹⁵, 291⁸⁻⁹; AN V: 36⁷⁻⁹, 69¹⁶⁻¹⁸, 341²⁵⁻²⁶ เป็นต้น

³² MN I: 35³⁶⁻³⁶¹; MN II: 22²⁻⁴; SN II: 214¹⁹⁻²¹; AN I: 256²⁵⁻²⁷; AN III: 19¹⁸⁻²⁰, 426²⁴⁻²⁵; AN IV: 422⁴⁻⁵; AN V: 200²⁷⁻²⁹ เป็นต้น

So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite ānejjappatte āsavānaṃ khayaññāya cittaṃ abhininnāmesim. So: idaṃ dukkhan-ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim, ayaṃ dukkhasamudayo ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim. ayaṃ dukkhanirodho ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim. ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim; ime āsavā ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim, ayaṃ āsavasamudayo ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim, ayaṃ āsavanirodho ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim, ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā ti yathābhūtaṃ abbhaññāsim. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavā pi cittaṃ vimuccittha. bhavāsavā pi cittaṃ vimuccittha. avijjāsavā pi cittaṃ vimuccittha, vimuttasmiṃ vimuttam-iti ñāṇaṃ ahoṣi; khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti abbhaññāsim. (MN I: 23¹¹⁻²⁵)³³

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความ
 เกรี้ยวหมอง นุ่มนวล ควรแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรา
 [ตถาคต]นั้น น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์
 นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อัสวะ นี้อัสวสมุทัย นี้
 อัสวนิโรธ นี้อัสวนิโรธคามินีปฏิปทา” เมื่อเรารู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุด
 พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า “หลุดพ้น
 แล้ว” รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว
 ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

³³ นอกจากพระสูตรนี้ ยังมีปรากฏใน DN I: 83³³-84¹²; MN I: 183²³-184⁴, 249⁴⁻¹⁸, 279¹⁹⁻³², 348²¹⁻³⁴, 522²¹⁻³⁰; MN II: 38³¹-39⁷, 227¹⁻²; AN I: 165⁹⁻²⁰; AN II: 211¹⁰⁻²²; AN III: 93⁴⁻¹⁹, 100¹⁵⁻¹⁹; AN IV: 178²⁵-179⁸ เป็นต้น

จากข้อความดังกล่าว “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินปราศจากความเศร้าหมอง นุ่มนวล ควรแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว” เราสามารถแบ่งกระบวนการในการบรรลุธรรมต่อจากนี้ได้อีก 3 ขั้นตอน คือ

1. รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา น้อาสวะ น้อาสวสมุทัย น้อาสวนิโรธ น้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา กล่าวคือ “รู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4”

2. เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ “จิตย่อมหลุดพ้น” (cittam vimuccittha) จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ “เจโตวิมุตติ” (cetovimutti)

3. เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว กล่าวคือ “วิมุตติญาณทัสนะ”

แล้ว “ปัญญาวิมุตติ” อยู่ในขั้นตอนใดใน 3 ขั้นตอนนี้ สำหรับในเรื่องนี้ได้มีนักวิชาการบางท่านกล่าวว่า “ปัญญาวิมุตติ” อยู่ในขั้นตอนที่ 3³⁴ แต่เมื่อสืบค้นต่อไปทำให้พบว่าอยู่ในขั้นตอนที่ 2 ดังข้อความในสุดตนิบาตที่ว่า

Ye ca dukkham pajānanti atho dukkhassa sambhavam,
yattha ca sabbaso dukkham asesam uparujjhati,
tañ ca maggaṃ pajānanti dukkhūpasamagāminam,
cetovimuttisaṃpannā atho paṅkīvimuttiyā
bhabbā te antakiriyāya, na te jātijarūpagā-ti. (Sn 726-727)³⁵

[บุคคล] เหล่าใด รู้จักทุกข์ เหตุเกิดทุกข์
ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ลง ได้สิ้นเชิง
และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

³⁴ Fujita (1994: 576)

³⁵ นอกจากนี้ยังปรากฏใน SN V: 433¹⁰⁻¹⁴; It: 106¹⁻¹⁰ เป็นต้น

[บุคคล] เหล่านั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเจตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ
เป็นผู้ควรเพื่อจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เป็นผู้ไม่เข้าถึงชาติและชรา

เมื่อมาถึงตรงนี้ทำให้เราทราบว่ เมื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 ย่อม
ทำให้เข้าถึง “เจตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ” ในขั้นตอนสุดท้ายของ “อัสวัคขญาณ”

นอกจากนี้ AN 4.9 *Macala-vagga* 87³⁶ ยังได้กล่าวถึงสมณะ 4 จำพวก
ได้แก่ สมณะผู้ไม่หวั่นไหว (*samaṇamacala*) สมณะผู้เสมือนดอกบัวขาว (*samaṇa-
pundarīka*) สมณะผู้เสมือนดอกบัวหลวง (*samaṇapaduma*) สมณะผู้ละเอียด
อ่อนในหมู่สมณะ (*samaṇesu samaṇasukhumāla*) ในจำนวนนี้ “สมณะผู้ไม่
หวั่นไหว” คือ พระเสขบุคคล และ “สมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ” คือ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในที่นี้ “สมณะผู้เสมือนดอกบัวขาว” และ “สมณะผู้เสมือน
ดอกบัวหลวง” คือใคร เรามาพิจารณาไปพร้อมกัน

Kathaṅ ca bhikkhave puggalo samaṇapundarīko hoti?

Idha bhikkhave bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ
paññāvimuttiṃ diṭṭh’ eva dhamme sayama abhiññā sacchikatvā
upasampajja viharati, no ca kho aṭṭha vimokhe kāyena phassivā
viharati. Evaṃ kho bhikkhave puggalo samaṇapundarīko hoti.

Kathaṅ ca bhikkhave puggalo samaṇapadumo hoti?

Idha bhikkhave bhikkhu āsavānaṃ khayā upasampajja
viharati, aṭṭha ca vimokhe kāyena phassivā viharati. Evaṃ kho
bhikkhave puggalo samaṇapadumo hoti. (AN II: 87⁶⁻¹⁵)

³⁶ AN II: 86²⁸-88³⁰

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นสมณะ[เสมือน]ดอกบัวขาว เป็นอย่างไร?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน[พระธรรมวินัย]นี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แต่ไม่ได้สัมพัสวิโมกษ์ 8 ด้วยกาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นสมณะ [เสมือน]ดอกบัวขาว เป็นอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นสมณะ[เสมือน]ดอกบัวหลวง เป็นอย่างไร?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน[พระธรรมวินัย]นี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน และได้สัมพัสวิโมกษ์ 8 ด้วยกาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นสมณะ[เสมือน]ดอกบัวหลวง เป็นอย่างนี้

ในที่นี้ ทั้ง “สมณะผู้เสมือนดอกบัวขาว” และ “สมณะผู้เสมือนดอกบัวหลวง” เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย “เจโตวิมุตติ” และ “ปัญญาวิมุตติ” กล่าวคือ สมณะทั้ง 2 จำพวกนี้เป็นพระอรหันต์ผู้หมดกิเลส ต่างกันตรงที่ “สมณะผู้เสมือนดอกบัวขาว” เป็นผู้ที่ไม่ได้ “วิโมกษ์ 8” แต่ “สมณะผู้เสมือนดอกบัวหลวง” เป็นผู้ที่ได้ “วิโมกษ์ 8” เมื่อพิจารณาจากบริบทนี้แล้ว สามารถกล่าวได้ว่า “สมณะผู้เสมือนดอกบัวขาว” คือ พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” และ “สมณะผู้เสมือนดอกบัวหลวง” คือ พระอรหันต์ “อุภโตภาควิมุต”

จากสิ่งที่กล่าวไว้ในหัวข้อก่อนที่ว่า พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” เป็นผู้ที่ไม่ได้เข้าถึงทั้ง “สันตวิโมกษ์” และ “วิโมกษ์ 8” รวมถึง “อภิญญา 5” โดยเฉพาะเรื่องของ “อภิญญา” แม้ว่าจะไม่ถึงพร้อมด้วย “อภิญญา 5” ก็ตาม แต่ด้วยความเป็นพระอรหันต์ คุณพิเศษที่ขาดไปเสียมิได้ คือ อภิญญาที่ 6 “อัสวักขยญาณ” เมื่อเป็นเช่นนี้ พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” ไม่เป็นเพียงผู้ถึงพร้อมด้วย “ปัญญาวิมุตติ”

แต่เป็นผู้ที่ถึงพร้อมทั้ง “เจโตวิมุตติ” และ “ปัญญาวิมุตติ” และด้วยใจความใน AN 2.3 *Bāla-vagga* 10 ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในข้างต้นว่า “สมณะ” เป็นเครื่องยัง “เจโตวิมุตติ” ให้บังเกิดขึ้น ดังนั้น “สมณะ” จึงเป็นสิ่งที่พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” จำเป็นจะต้องอาศัย หากแต่ “สมณะ” ที่อาศัยนี้เป็นสมบัติในระดับของ “รูปฌาน” ซึ่งยังไม่ได้ก้าวล่วงไปยังระดับของ “อรูปฌาน” ดังที่ปรากฏในรูปแบบของ “สันตวิโมกษ์” หรือ “วิโมกษ์ 8” ที่สมบุรณ์ดังคุณสมบัติของพระอรหันต์ “อุภโตภาควิมุต”

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า “ฌานสมบัติ” เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน และนี่สมดังพระพุทธภาษิตที่มากในขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ความว่า

n' atthi jhānam apaññassa paññā n' atthi ajhāyato,
yamhi jhānañ ca paññā ca sa ve nibbānasantike. (Dhp 372)

ฌานย่อมนำไม่ปรากฏแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมนำไม่ปรากฏแก่ผู้ไม่มีฌาน
ผู้ประกอบด้วยฌานและปัญญานั้นแล จึงนับว่าอยู่ใกล้นิพพาน

	รูปฌาน	อรูปฌาน	เจโตวิมุตติ	ปัญญาวิมุตติ
พระอรหันต์ “อุภโตภาควิมุต”	○	○	○	○
พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต”	○	X	○	○

บทสรุปและแนวทางในการวิจัยต่อไป

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้ยกประเด็นคำถามที่ว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฌานสมาบัติในการบรรลุธรรมหรือไม่” โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อให้ทราบถึง หลักคำสอนในเรื่องความสัมพันธ์ของพระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” และ “ฌานสมาบัติ” ในคัมภีร์ “ยุคตัน”

โดยมีแนวทางในการวิจัยเป็น “การวิจัยในแนวระนาบ” (horizontal) โดยอาศัยหลักฐานจากคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกบาลีของเถรวาท ทำให้ได้คำตอบอย่างชัดเจนว่า “พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต้องอาศัยฌานสมาบัติในการบรรลุธรรม” หากแต่สมาบัตินี้อยู่ในระดับของ “รูปฌาน” เท่านั้น ไม่ถึงในระดับของ “อรูปฌาน” สำหรับสมาบัติระดับของอรูปฌานนั้น เป็นสมาบัติที่จำเป็นสำหรับพระอรหันต์อุกโตภาควิมุต

จะเห็นได้ว่า เมื่อพิจารณาเพียง “รูปศัพท์” โดยลำพังแล้ว อาจจะทำให้เราเข้าใจไปว่า พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” เป็นผู้ที่ได้เพียง “ปัญญาวิมุตติ” เท่านั้น และอาจจะนำไปสู่ความเข้าใจที่ว่า พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยสมบัติใดเลยในการปฏิบัติ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง เพราะในความเป็นจริงดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก เมื่อสืบค้นเข้าไปกลับพบว่า พระอรหันต์ “ปัญญาวิมุต” ไม่เป็นเพียงผู้ที่ได้ “ปัญญาวิมุตติ” เท่านั้น หากแต่เป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย “เจโตวิมุตติ” และ “ปัญญาวิมุตติ” ควบคู่กัน และมีความจำเป็นต้องอาศัยสมบัติระดับ “รูปฌาน” ในการปฏิบัติดังที่กล่าวไปแล้ว

แต่ทว่าหากจะมีผู้ที่กล่าวแย้งว่า “จริงอยู่ แม้พระอรหันต์ปัญญาวิมุต นอกจากจะเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยปัญญาวิมุตติแล้ว ยังถึงพร้อมด้วยเจโตวิมุตติ คือ จำเป็นต้องอาศัยสมณะหรือสมาธิในการปฏิบัติก็ตาม แต่นั่นเป็นเพียงในระดับเท่าที่จำเป็น กล่าวคือ เป็นเพียงสมาธิชั่วขณะที่เรียกว่า “ชณิกสมาธิ” ก็คงจะเพียงพอแล้ว ซึ่งพระอรหันต์ปัญญาวิมุตนี้ คือ พระอรหันต์สุกขวิปัสสกะ หรือพระอรหันต์ผู้ที่ไม่ต้องอาศัยฌานสมบัติในการบรรลุนิพพาน” ความจริงคือคำว่า “ชณิกสมาธิ” ก็คือ “สุกขวิปัสสกะ” ก็ดี ไม่ปรากฏในคัมภีร์ยุคต้น คำเหล่านี้ล้วนเป็นคำที่ปรากฏในคัมภีร์ยุคหลังทั้งสิ้น ในหลักฐานของคัมภีร์ยุคต้นอย่างคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ไม่ปรากฏความขัดแย้งนี้ แต่ทว่าความขัดแย้งนี้เป็นเรื่องของความเข้าใจผิด หรือว่าเป็นเรื่องของการนำหลักคำสอนในคัมภีร์ยุคหลังมาอ้างอิง เป็นสิ่งที่ต้องค้นหาคำตอบต่อไป โดยขยายขอบเขตการวิจัยออกไปถึงคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกของนิกายอื่นที่นอกเหนือจากเถรวาท (Āgama) แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับผลวิจัยในบทความฉบับนี้ และศึกษาถึงคัมภีร์ชั้นรองลงไป คือ คัมภีร์ตั้งแต่ “ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคอภิธรรม” “ยุคอภิธรรม” ลงไปถึง “ยุคอรรถกถา” แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับผลวิจัยที่เกิดขึ้น ซึ่งการศึกษาลักษณะนี้จะนำไปสู่คำตอบของคำถามดังกล่าว และจะทำให้เราทราบถึงวิวัฒนาการของหลักคำสอนในเรื่องนี้อีกด้วย ซึ่งผู้เขียนจะนำมาเสนอในโอกาสต่อไป